

MELLINK EN DE WEDERDOPERS IN AMSTERDAM

dirk visser

De armen en de vervolgd en hebben in de geschiedenis weinig sporen nagelaten. Of de Dopers (Wederdopers zeiden de tegenstanders) een beweging der armen vormden, is ook na verschijning van dit nieuwste boek van Mellink een nog niet geheel opgehelderde vraag. Dat zij zwaar zijn vervolgd—zowel door de overheid, als door Katholieken en Calvinisten—is minder omstreden. Het beeld, dat de buitenwereld eeuwenlang van de Dopers heeft gehad, was dan ook afkomstig van hun vervolgers. Die hadden geen moeite de weerloosheid van de Dopers te ontzenuwen door naar bepaalde spectaculaire gebeurtenissen te verwijzen: het overigens gewelddoos begonnen Doperrijk te Münster, 1534-1535; de doperse aanval op het stadhuis te Amsterdam, 10/11 mei 1535; etc. De nazaten van de Dopers, de Doopsgezinden (buiten ons land Mennonieten genoemd naar de Friese Reformator Menno Simons), wezen naar de weerloze " slachtschaepkens Christi ", die in de begintijd van de Reformatie bij duizenden zijn gevallen.

Sinds het midden van de vorige eeuw wijzigen de opvattingen over de Dopers zich langzamerhand. In deze eeuw is dit proces pas goed opgang gekomen, voornamelijk door de uitgave van de bronnen der Dopers en door de stroom monografieën, die daar op volgde. In dit wetenschappelijk onderzoek, dat overigens grotendeels door niet-Doopsgezinden is verricht, heeft Mellink in ons land een groot aandeel. Nadat in de Duitse en Zwitserse serie " Täuferquellen " reeds zestien delen waren verschenen (plus in afzonderlijke uitgaven kritische tekstedities van de werken van Thomas Muntzer en Bernard Rothman), kwam in 1975 het eerste deel van de serie " Documenta Anabaptistica Neerlandica " uit: "Friesland en Groningen (1530-1550), bewerkt door

A.F. Mellink. Ben ik goed ingelicht, dan is het tweede door Mellink bewerkte deel, de archivalia van Amsterdam (1530-1578), binnenkort persklaar.

Eerder had Mellink al een zeer belangrijke bijdrage geleverd in de correctie van het beeld dat de Doopsgezinden in Nederland van hun geestelijke voorouders hadden, namelijk dat het Nederlandse Doperdom direct was voortgekomen uit de weerloze Zwitserse Broeders. In de voetsporen van de Doopsgezinde predikant Karel Vos, die de laatste vijftien jaar van zijn leven te Middelstum "stond", toonde hij in zijn proefschrift aan dat de doperse beweging in de Nederlanden een eigen, eschatologisch bepaald en dus revolutionair karakter had (" De Wederdopers in de Noordelijke Nederlanden 1531-1544 ". Groningen 1954). James M. Stayer, een van de meest vooraanstaande " Täuferforscher " van deze dagen, noemde Mellinks dissertatie een " ground-breaking " boek (" Anabaptists and the Sword". Lawrence, Ks., 1972; p. 16).

amsterdam en de wederdopers in de zestiende eeuw

Aan de Dopers in de Nederlanden gingen de Sacramentisten (die de katholieke avondmaalsleer verwierpen) vooraf. Reeds in 1523 werd in Amsterdam een keur uitgevaardigd, waarbij de huisbijeenkomsten (der Sacramentisten) werden verboden en het preken alleen in godshuizen werd toegestaan. In 1527 heette Amsterdam een stad ' vol lutherij ' —de termen voor de ketters liepen nogal doorelkaar— te zijn.

De grondslag voor de doperse beweging in de Nederlanden is echter door Melchior Hoffman gelegd. Deze voormalige Lutherse predikant was in

1529 in Straatsburg met de Dopers in contact gekomen. Hij leerde vooral de spoedige wederkomst van het Rijk Gods. De doop was dan het teken dat men tot het nieuwe Verbond behoorde, van uitverkorenheid. Het revolutionaire element van de Bondgenoten, zoals ze zichzelf noemden, was niet dat zij gewelddadig waren (of zouden zijn). De weigering van de kinderdoop betekende een afwijzen van het Corpus Christianum, de eenheid van kerk en staat. Hierin lag het revolutionaire, dat zij een alternatief voor de bestaande maatschappij waren.

Hoffman doopte in juni 1530 ruim 300 mensen te Emden, waar hij had gepreekt. Onder hen bevond zich Jan Volkertsz. Tripmaker, een uitgeweken Sacramentist uit Holland. Volgens de bijbelse opdracht werden hierna 'zendboden' twee aan twee de wereld ingestuurd, waarbij ze ook hun schreden naar de Nederlanden richtten. De strenge vervolging van de Dopers was voor Hoffman aanleiding om in 1531 zijn volgelingen het toedienen van de doop te verbieden. Eind 1533 hief Jan Matthijsz. van Haarlem dit moratorium op. Intussen was in het begin van dat jaar de stad Münster in evangelische handen overgegaan. Een jaar later kregen de Dopers op legale en geweldloze wijze de macht in handen. Zij geloofden dat hier het Nieuwe Jeruzalem zou komen. Deze gebeurtenissen hadden een geweldige aantrekkingskracht op de Dopers (op hen alleen?) in Nederland. Naar schatting 3000 personen maakten zich op erheen te trekken. Enkele boten werden echter reeds op het IJ, de meeste bij Kampen tegengehouden. Is het merkwaardige optreden van de zwaardlopers te Amsterdam een reactie op deze verijdelde uittocht naar Münster? Drie(?) doperse voormannen, Pieter de houtzager, Bartholomeus boeckbinder en Willem de kuiper, liepen op 22 maart 1534 met ontbloot zwaard door de stad, onderwijl de komst van de Dag des Heren aankondigend.

De invloed van het Dopperrijk te Münster werd steeds sterker. In de winter van 1534 op 1535 brachten afgezanten uit Münster twee geschriften van de predikant Bernard Rothman naar Amsterdam. Eerst de "Restitutie", waarin het herstel van de ware gemeente werd bepleit; kort erna 'Van de wrake', een oproep om de apostolische

lijdzaamheid af te leggen. Op vergaderingen, die voorjaar 1535 in Spaarndam en in het Waterland werden gehouden, bleek dat niet alle Dopers bereid waren geweld te gebruiken bij het vestigen van het nieuwe Rijk. De overspannen verwachtingen uitten zich soms op zotte wijze: in de nacht van 10 op 11 februari liepen zeven mannen en vijf vrouwen geheel naakt door Amsterdam: "Wee, wee, de wrake Gods, wee, wee over de wereld en de goddelozen" was hun boodschap. De er op volgende terreur tegen de Dopers had niet het gewenste effect. Op 10 mei bezetten ongeveer veertig Dopers onder leiding van Jan van Geelen het stadhuis: ook te Amsterdam trachtte men het nieuwe Rijk te vestigen. Uit latere verhoren zijn enkele interessante gegevens naar voren gekomen. Voorbereidingen hiervoor waren ook buiten Amsterdam getroffen. Tevergeefs hebben de bezetters van het stadhuis op hulp van buiten de stad gewacht. Vervolgens is nog niet geheel duidelijk welke merkwaardige rol Jan van Geelen hierbij heeft gespeeld. Via de Haarlemse geestelijke Mr. Pieter van Montfoort, die trachtte de Habsburgers te helpen om het bisdom Münster in handen te krijgen, had hij een vrijgeleide in de Nederlanden bemachtigd. Verder is het een onopgeloste vraag of de stedelijke overheid betrokken is geweest bij de aankoop van wapens door de Dopers. Burgemeester Pieter Colijn, die van doperse sympathieën werd verdacht, heeft wellicht in de bezetting van het stadhuis een aanleiding gezien zijn image te verbeteren door een snelle tegenaanval in te zetten. Hierbij kwam hij echter om het leven. Reeds na één nacht viel het stadhuis.

De vervolgingen waren hevig. Alleen al in 1535 zijn tweeënzestig van de honderdtwintig doodvonnissen, in de periode 1534-1572 door het gerecht te Amsterdam uitgesproken, gevallen (Greta Grosheide, "Bijdrage tot de geschiedenis der Anabaptisten in Amsterdam". Hilversum, 1938. Bijlage III). Een ander gevolg was dat bij de burgemeestersverkiezingen in 1538 alle evangelisch-gezinden niet werden herkozen. Door de schrik, die de doperse aanval op het stadhuis — en waarschijnlijk ook: Münster —, had achtergelaten, hebben de strenge, katholieke regenten te Amsterdam tot 1578 de macht in Amsterdam kunnen behouden. Onder de Amsterdamse magistraten is volgens de verhoren meer dan één sympathisant geweest: schout Jan Hubrechtsz. (1518-1534) heeft het om deze reden

wel eens moeilijk gehad bij een herverkiezing; de burgemeesters Cornelis Benninck en Pieter Colijn, die in de twintiger jaren voor een tolerant klimaat binnen Amsterdam hadden gezorgd; schout Willem Dirckx. Bardes, die in 1564 de inspirator was van de befaamde doleantie van zeventig Amsterdamse burgers aan de landvoogdes, werd ervan beschuldigd dat hij de doperleider Gielis van Aken te Antwerpen zou hebben gewaarschuwd niet binnen Amsterdam te komen. De relatief milde houding van het Amsterdamse stadsbestuur, die onder meer hierin tot uitdrukking kwam dat bepaalde keizerlijke plakaten niet strikt werden nageleefd, had ook een andere oorzaak. De stad Amsterdam wilde haar onafhankelijkheid tegenover het Hof van Holland en de landsregering handhaven.

De vraag naar de sociale herkomst van de Dopers te Amsterdam komt in dit boek niet expliciet aan de orde. In zijn proefschrift noemt Mellink de barre economische omstandigheden en de sociale onrust als oorzaken van de grote belangstelling voor het door Melchior Hoffman bepaalde Doperdom. De vermelding van de term "frühbürgerliche Revolution" in de inleiding deed meer verwachten. Juist omdat deze marxistische these over de opkomst van de Reformatie nog niet zijn geldigheid heeft bewezen voor de Nederlandse Hervorming, zou bijvoorbeeld een appendix hierover in het nieuwste geschrift van Mellink zeker zijn gewaardeerd.

Had de Amsterdamse hoogleraar Geschiedenis der Doopsgezinden, Dr. Irvin B. Horst, gelijk toen hij in de syllabus "De dageraad van het Anabaptisme in Nederland" schreef (over de driehonderd dopelingen van Melchior Hoffman) "dat wij hier te maken hebben met een geloofszaak die je niet als historicus kunt verklaren"? Met andere woorden, vragen we teveel van een historicus (als Mellink) als we in dit boek zoeken naar een vermelding van de omslag, die omstreeks 1540 in het Nederlandse Doperdom moet hebben plaats gevonden, namelijk de overgang van Dopers die leefden met een sterke eindtijdverwachting naar teruggetrokken Doopsgezinden die de naam van "stillen in den lande" zouden krijgen? Of ontbreken hiervoor de bronnen?

Een kleine opmerking tenslotte over de uitvoering. De ietwat duister uitgevallen illustraties zijn alle toepasselijk, maar afkomstig uit het kamp

van de vervolgers. Dat tekent de sfeer van de prenten. En zijn de zwaardlopers, die het omslag sieren, werkelijk representatief voor de Amsterdamse Dopers? Ik waag het te betwijfelen. Het doet echter aan de waarde van Mellink's boeiende relaas over Amsterdam en de Wederdopers in de zestiende eeuw weinig af.

Albert F. Mellink. "Amsterdam en de wederdopers in de zestiende eeuw". Nijmegen, Socialistiese Uitgeverij Nijmegen, 1978. 121 p. ISBN 90 6168 120 0. f 12,50.